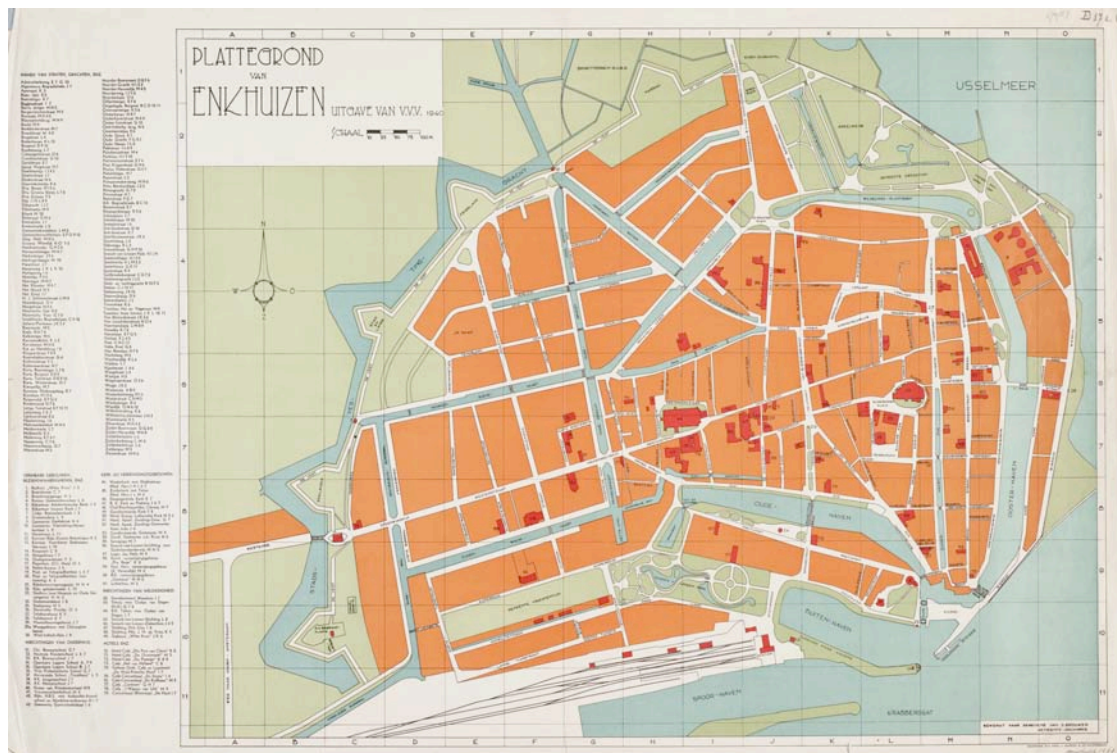

Docentenhandleiding
De Stad en de Oorlog, Enkhuizen 1940-1945

Gedenkteken uit 1945, opgericht op het Boschplein bij de voormalige lagere school.

Kaart van VVV Enkhuizen, voorjaar 1940, basiskaart van het project.

Inhoud

- 1 Overzicht en achtergrond
- 2 Het project in uitvoering in stappen
- 3 Voorbeeld van uitwerking organisatie Dagen met de ooggetuigen en kunstzinnige verwerking (april 2009)
- 4 Ooggetuigen schooljaar 2008-2009
- 5 Nederland in bezettingstijd, achtergrondinformatie voor leerkrachten

Colofon

Ontwikkeling en productie IDZARD VAN MANEN Meesters in Educatie (Enkhuizen)

IDZARD VAN MANEN, Meesters in Educatie

Breedstraat 72

1601 KE Enkhuizen

06 22 62 75 52

info@idzardvanmanen.nl

www.idzardvanmanen.nl

Stad en de Oorlog is een onderwijsproject over Enkhuizen in bezettingstijd. Het werd in het schooljaar 2008-2009 ontwikkeld en getest door bureau IDZARD VAN MANEN, Meesters in Educatie (Enkhuizen), in samenwerking met Indigo Media (Enkhuizen) en kunstnares Mandy van Wees (Wall Mall, Enkhuizen).

-Opdrachtgever was het basisonderwijs Enkhuizen, met als projectleider basisschool De Tweemaster (Cassandra Dietz).

-De stad en de Oorlog werd begeleid door Bureau Erfgoededucatie (Marijke Schauikes).

-De historische vereniging Oud Enkhuizen ondersteunde het project met fotomateriaal en adviezen.

-Het Anti-discriminatie Comité 40-45 gaf adviezen en bemiddelde, evenals kerkgenootschappen en zorginstellingen bij het zoeken van ooggetuigen.

-Kaartmateriaal kwam van het Westfries Archief (Hoorn).

-Veertien ooggetuigen wilden hun verhaal vertellen en twaalf van hen waren bereid om hun verhaal voor de camera van Indigo Media vast laten leggen en op locatie aan leerlingen vertellen. Ze leverden daarmee ook belangrijke informatie voor het Leesboek. Ze werden geïnterviewd door Jaap Hoekstra (basisschool De Veste) en Idzard van Manen.

-Kunstnares Mandy van Wees (Wall Mall) ontwierp en begeleidde de kunstzinnige verwerking in de scheepswerf van Messink aan de Paktuinen.

*-Website met documentaire en werk van leerlingen geproduceerd door Indigo Media (onderdeel van Indigo Concept): **www.ooggetuigen.com***

-Druk Leesboek Raamwerken Enkhuizen. Voor herdruk projectnummer 09090687.

-Print en lamineren kaart Enkhuizen voor op schoolbankjes: Raamwerken (Enkhuizen)

-De Stad en de Oorlog werd financieel mogelijk gemaakt door de gemeente Enkhuizen en de Provincie Noord-Holland.

1 Overzicht en achtergrond

In het schooljaar 2008-2009 ontwikkelden vijf basisscholen in Enkhuizen, samen met het bureau IDZARD VAN MANEN, Meesters in Educatie (Enkhuizen), het cultuureducatieve project De Stad en de Oorlog, Enkhuizen 1940-1945.

Kernvragen project

De kernvragen voor leerling, leerkracht en de ontwikkelaars van het project, die steeds centraal stonden bij de ontwikkeling en productie waren:

Hoe zag de stad er toen uit, qua bebouwing, infrastructuur en plattegrond? Welk cultureel erfgoed was er en wat is daar nu nog van te zien? Hoe ontlok je aan het cultureel erfgoed de historische verhalen over de stad in oorlog? Hoe zagen kinderen van toen die stad en hoe beleefden die de bezettingstijd en de bevrijding?

Basisboek en Werkboek, diverse historische bronnen in de klas

Voor de kinderen van groep 7 en 8 werden een speciaal Leesboek en Werkboek geschreven. Na een introductie op de stad, zoals die er in 1940 uitzag volgen de gebeurtenissen die zich binnen dat cultureel erfgoed van stratenpatronen, gebouwen, havens en parken ontwikkelden. Zij maakten van die plekken in de stad *lieux de memoire* van de oorlog. Het Leesboek werd geschreven op basis van beschikbare verspreide literatuur (meestal uitgegeven door de historische vereniging Oud Enkhuizen), het rijke gedigitaliseerde fotobeit van Oud Enkhuizen en van particulieren, die in de loop van de ontwikkeling van het project sterk betrokken raakten. Cultureel erfgoed en foto's vormden zo de eerste directe bronnen voor leerlingenonderzoek. Het Werkboek bij dit Leesboek leerde de kinderen zich te verplaatsen in Enkhuizenaren van toen en met behulp van een door het Westfries Archief (Hoorn) geleverde gedigitaliseerde kaart van Enkhuizen (voorjaar 1940) konden ze ook via de opdrachten echt wandelingen door het oude Enkhuizen maken en later de oorlogslocaties en oorlogsgebeurtenissen geografisch plaatsen.

Het Leesboek behandelt in korte hoofdstukken in chronologische volgorde chronologisch de belangrijke gebeurtenissen die in Enkhuizen vlak voor en tijdens de oorlog plaats vonden. Het begint met de periode van mobilisatie (september 1939 tot de meidagen van 1940) en eindigt met de bevrijding en het oppakken van NSB-ers.

Het Werkboek heeft per hoofdstuk uit het Leesboek eerst een stel meer informatieve vragen, die leerlingen door de inhoud van het hoofdstuk heen helpen en sluit dat telkens af met creatieve verwerkingsopdrachten. Deze opdrachten resulteren in leerling-producten die een plekje op de schooltentoonstelling kunnen krijgen of op de grote tentoonstelling op een centrale plek in Enkhuizen (In het ontwikkeljaar was dat in de voormalige Visafslag aan de Dijk).

Achtergrond

Voor de leerkracht schreef Idzard van Manen een overzicht van de Tweede Wereldoorlog in Nederland in het algemeen. Zo kunnen ze bij het werken in de klas leerlingen beter uitleg geven.

Kaart Enkhuizen 1940

De kaart van het Westfries Archief was al door het Archief gedigitaliseerd en wel zo dat je op details kunt inzoomen, ook op het elektronisch schoolbord. Ook werd

hij per klas in vijftienvoud in handzaam formaat geprint en gelamineerd voor werk door duo's van leerlingen in de schoolbankjes. Via de apart ontworpen en geproduceerde website www.ooggetuigen.com is hij beschikbaar gesteld voor op het elektronische schoolbord. Zo werd ook de historische kaart een bron voor de leerlingen.

Ooggetuigen

Maar de belangrijkste bron vormen de ooggetuigen. Veertien Enkhuizers, die toen kind waren (variërend in leeftijd van 6 tot 15 jaar aan het begin van de oorlog) werden dankzij medewerking van de kerken, verzorgingstehuizen, Oud Enkhuizen en van-horen-zeggen-reclame verzameld en thuis geïnterviewd. De interviews werden afgenomen voor Meesters in Educatie en door een van de leerkrachten van basisschool de Veste -Jaap Hoekstra- die daartoe binnen de projectsubsidie steeds tijdelijk vrijgesteld kon worden van zijn lestaak. Talloze in het Leesboek opgenomen citaten uit deze interviews vormden voor de leerlingen bij het werken met Leesboek en Werkboek zowel de eerste kennismaking met de ooggetuigen die zij later op locatie zouden ontmoeten, als met mondelinge getuigenissen als bron.

Ooggetuigen?

De namen en adressen van de ooggetuigen van mei 2009 zijn in deze Docentenhandleiding opgenomen. Een van hen -mevrouw Beekhuis-van der Molen- is helaas kort na de slotmanifestatie en tentoonstelling overleden. De documentaire is daarom aan haar opgedragen.

Ooggetuigen in beeld

Na de interviews bij de ooggetuigen thuis werden twaalf ooggetuigen opnieuw geïnterviewd voor de camera's van Indigo Media (Enkhuizen). Fragmenten uit deze interviews werden toen in overeenstemming met de chronologisch opgebouwde thematiek in het Leesboek gemonteerd in een documentaire van ongeveer 20 minuten. De opnamen vonden plaats op blue screen, wat inhield dat er later achtergronden bij konden worden geplaatst. Zo kon opnieuw uit het overvloedige fotomateriaal van Oud Enkhuizen geput worden om de gebeurtenissen zo direct en aansprekend mogelijk bij de leerlingen te brengen. Deze documentaire werd geproduceerd in een samenwerking tussen Meesters in Educatie en Indigo Media.

Documentaire op DVD en website

De documentaire is op DVD uitgebracht, zodat scholen later, in de komende jaren, er ook voor kunnen kiezen alvast fragmenten eruit te laten zien, ter ondersteuning van het werken met Leesboek en Werkboek. Maar het belangrijkste doel is dat de documentaire een belangrijke functie heeft bij de dag waarop de leerlingen hun ooggetuigen op locatie spreken.

Ooggetuigendag, verwerking en website

Nadat de kinderen in de klas met Leesboek en Werkboek en de uitleg van de leerkracht vertrouwd waren geraakt met de Enkhuizer geschiedenis tijdens de bezetting, werden alle leerlingen van de vijf scholen en de vijftien ooggetuigen via een ingewikkeld, maar goed lopend rooster met elkaar in contact gebracht. De klas en telkens een selectie uit de ooggetuigen werd ontvangen in de herbouwde scheepswerf van Messink aan de Paktuinen in Enkhuizen. Een scheepswerf die zelf getroffen werd door een van de geallieerde bombardementen

op de stad. De eigenaar had geheel belangeloos een grote loodsruimte vrij gemaakt en Indigo Media had daar een groot scherm opgesteld en de nodige apparatuur. Eerst werden de leerlingen voorgesteld aan hun ooggetuigen. Daarna gingen ze in groepjes met een van de ooggetuigen en hun leerkracht naar de locatie, waarop kinderen hun vragen stelden en ooggetuigen hun verhaal vertelden. Per leerlinggroepje twee locaties en dus twee getuigen. Op de wandeling van locatie naar locatie herkenden ze de plekken waar gebeurtenissen plaats vonden die ze uit het Leesboek kenden. Dit waren soms emotionele, maar altijd aangrijpende gebeurtenissen, die diep indruk op de kinderen en op de ooggetuigen zelf maakten. Dan blijkt de grote kracht van op locatie vertellen, met andere woorden van omgevingsonderwijs. De kinderen konden hun vragen stellen, dankzij de inhoudelijke voorbereiding met Leesboek en Werkboek. Terug in de Scheepwerf keken en luisterden ooggetuigen en klas samen naar de documentaire op grootscherm, voorzien van achtergrondgeluiden. Na het aangrijpende slot daarvan verwerkten de kinderen op kunstzinnige wijze onder begeleiding van Mandy van Wees (Wall Mall) hun ervaringen. Eerst tekenden ze hun eigen huis, daarna 'bombardeerde' de buurman dat huis met krijt en kleurstift. Tenslotte schreef ieder kind een gedicht bij dit door bombardement verwoeste of aangetaste eigen huis of bij een van de verhalen die het van de ooggetuigen had gehoord. Alle werkstukken werden na afloop gefotografeerd en op de speciaal ontwikkelde (Indigo Media) website www.ooggetuigen.com gezet. Daarop is ook de documentaire te zien en foto's van de kinderen en ooggetuigen in actie.

Op school werd vervolgens in de eigen klas met de eigen leerkracht nagepraat over dit enerverende project.

Tentoonstelling

In de voormalige Visafslag aan De Dijk in Enkhuizen werd een afsluitende tentoonstelling gehouden. Centraal stonden hier het werk van de leerlingen, zowel de kunstwerken als de gedichten. Maar ook de documentaire en het fotomateriaal van kinderen en ooggetuigen in actie vormden er een belangrijk onderdeel van. De door de interviews, tv-opnamen en voor het werken met de kinderen bijzonder betrokken geraakte ooggetuigen waren meestal aanwezig en gaven tekst en uitleg aan het publiek, dat in grote getale kwam kijken.

Docentenhandleiding en leskist

Voor het hele project, zoals dat zich voortaan elk jaar kan afspelen is deze Docentenhandleiding geproduceerd, die bij het materiaal in de leskist De stad en de Oorlog is gevoegd. Hierin ook gedrukte en gelamineerde kaarten van Enkhuizen 1940, de documentaire op DVD en per school 35 exemplaren van het Leesboek. Het Werkboek is te downloaden vanaf de projectwebsite.

Scholen werken samen rond de oorlog

Het project werd mogelijk dankzij een projectgroep van scholen, Bureau Erfgoededucatie en Meesters in Educatie bij elkaar. In de loop van het project schoven ook Indigo Media en Wall Mall aan. Telkens werd de voortgang van de productie voorgelegd, het Leesboek en Werkboek in voorlopige vorm getest, geëvalueerd en verbeterd en de finale in de Scheepswerf uitvoerig voor- en nabesproken.

Het is belangrijk dat de scholen van Enkhuizen met elkaar samen blijven werken rond dit project. Met name het spreken van ooggetuigen op locatie, de gezamenlijke slotmanifestatie en verwerking vereist samenwerking en overleg.

Het in deze Docentenhandleiding opgenomen voorbeeld schema en het verhaal over de organisatie moet dat vergemakkelijken.

Kosten en werk organisatie 2010?

De gemeente Enkhuizen is bereid gevonden om voor het jaar 2010 de organisatie van het project, inclusief huur apparatuur etc. te financieren. Dankzij de bijdrage van de gemeente kon ook voor alle scholen in Enkhuizen een eigen leskist worden geproduceerd, met een set boeken, het kaartmateriaal en de documentaire.

Meesters in Educatie, Indigo media en Wall Mall (Mandy van Wees) zullen dan alles voor het volledige basisonderwijs organiseren. Dat geldt voor het bij elkaar brengen van ooggetuigen, onderling verleg scholen over afsluitende dag in de scheepswerf aan de Paktuinen, uitvoering en (kunstzinnige) begeleiding in de scheepswerf zelf tot de expositie in de voormalige Visafslag.

Ook alle materiaalkosten (kunstzinnige verwerking, apparatuur laten zien documentaire en huur scheepswerf) zijn inbegrepen.

2 Het project in uitvoering in stappen

In de klas	<i>Leesboek en Werkboek, kaart op tafel en op elektronisch schoolbord (www.ooggetuigen.com) leerkracht en maken opdrachten, werken aan creatieve opdrachten, onderlinge presentatie en klassengesprekken over producten en onderwerp.</i>
Les 1	Hoofdstuk 1
Les 2	Hoofdstuk 2
Les 3	Hoofdstuk 3
Les 4	Hoofdstuk 4
Les 5	Hoofdstuk 5
<i>Onderling overleg scholen, afspraken ooggetuigen en scheepswerf. Samenwerking met Mandy van Wees (Wall Mall) en eventueel Meesters in Educatie.</i>	
Per klas op locatie, in en vanuit de scheepswerf Paktuinen	<i>Ooggetuigen, documentaire, creatieve werking</i>
	A Ontvangst, overzicht programma en kennismaking met eigen ooggetuigen
	B Met ooggetuigen op stap (per groepje twee ooggetuigen en twee locaties)
	C Samen bekijken en ondergaan documentaire op groot beeldscherm met geluiden.
	D Kunstzinnige verwerking 'bombardement op je eigen huis': schetsen en kleuren en gedichten of teksten schrijven.
E Onderling presentatie en voorlezen, waarna afsluiting en afscheid van de ooggetuigen. Terug naar school.	
Op school of in Visafslag	*Of gezamenlijke expositie in bv de voormalige Visafslag. *of –of en- expositie op eigen school. *Expositie op website www.ooggetuigen.com

3 Voorbeeld van uitwerking organisatie Dagen met de ooggetuigen en kunstzinnige verwerking (april 2009)

Inzetbaarheid

De ooggetuigen zijn zo goed mogelijk ingezet, overeenkomstig de beschikbare tijden en wensen. Niemand is alle keren actief, dat leek te zwaar.

Programma leerlingen

Voorafgaand aan het gaan met de kinderen naar de locatie voor de ooggetuigeverhalen is er zoals u weet een voorbereidend programmaonderdeel in de Scheepswerf. Dat betekent dat de klas al een uur eerder dan de tijd die aangegeven is in het rooster van ooggetuigen op de Scheepswerf aanwezig is. Ooggetuigen worden van harte uitgenodigd om dit mee te maken, evenals het verwerkingsprogramma na afloop van de verhalen op straat.

Met de ooggetuige naar locatie

De klas is in groepjes van vijf tot zes kinderen verdeeld. Vanuit de Scheepswerf gaat elk groepje met een van de ooggetuigen (zie schema hieronder) naar de locatie. Daar vertelt de ooggetuige de verhalen over de onderwerpen of over het onderwerp dat telkens in het schema staat aangegeven. Halverwege het uur moeten de kinderen dan weer door naar de tweede getuige die zij spreken. U blijft dus op uw eerste locatie, want er komt dat uur nog een groepje. Tenslotte komt iedereen weer naar de scheepswerf. Het is aardig als de ooggetuige die het groepje het laatst gesproken heft ook meewandelt terug.

Dinsdag

Op dinsdag volgen de uren *10 tot 11* en *11 tot 12* meteen op elkaar. Er zit al een nieuwe klas klaar om naar buiten te gaan, als u met het groepje dat u het laatst gesproken hebt weer bij de Scheepswerf komt. U kunt dan meteen met een nieuw groepje op stap, als u ook in dat uur weer bent ingeroosterd.

Vooraf

Tijdens het voorprogramma vertel ik aan de klas nog even welk groepje met welke ooggetuige mee gaat. Ik stel u dan graag even aan hen voor. De begeleider van elk groepje heeft het rooster ook bij zich en weet waar het groepje in het uur op straat naar toe gaat.

Roosters

Hierna volgen de roosters per dag en per uur. Bovenaan nog even de ooggetuige, welke verhalen vooral verteld zouden moeten worden en de locatie. Dan per klas (maandag eentje, dinsdag drie) hoe de groepjes verdeeld zijn en per getuige welk groepje mee gaat naar de eerste locatie.

Kort overzicht tijd en getuige

Voor het gemak heb ik eerst aangegeven wie wanneer optreedt als getuige. Daarna volgen de uitgebreide overzichten.

Hebt u nog vragen, gaat er iets mis? Bel vooral: 06 22 62 75 52

Hartelijke groeten en mooi weekend!

Idzard van Manen

Per dag en uur

Dag en uur	Ooggetuige
<i>Maandag 10-11u</i>	De heer Kuperus De heer De Vries De heer Van Swol Mevrouw Kahlman De heer De Jonge Mevrouw Messchaert
<i>Dinsdag 10-11u</i>	De heer Kuperus De heer De Vries Mevrouw Messchaert Mevrouw Sietses De heer Harlaar Mevrouw Harlaar De heer Van der Deure
<i>Dinsdag 11-12u</i>	De heer Schuit Mevrouw Kahlman De heer Harlaar Mevrouw Harlaar
<i>Dinsdag 14-15u</i>	De heer Schuit De heer Van der Deure Mevrouw Kahlman

Per getuige

Ooggetuige	Dag en uur
<i>De heer Kuperus</i>	Maandag 10-11, dinsdag 10-11
<i>De heer De Vries</i>	Maandag 10-11, dinsdag 10-11
<i>De heer Van Swol</i>	Maandag 10-11
<i>Mevrouw Kahlman</i>	Maandag 10-11
<i>De heer De Jonge</i>	Maandag 10-11
<i>Mevrouw Messchaert</i>	Maandag 10-11, dinsdag 10-11
<i>De heer Harlaar</i>	Dinsdag 10-11, dinsdag 11-12
<i>Mevrouw Harlaar</i>	Dinsdag 10-11, dinsdag 11-12
<i>De heer Van der Deure</i>	Dinsdag 10-11, dinsdag 14-15
<i>De heer Schuit</i>	Dinsdag 11-12, dinsdag 14-15
<i>Mevrouw Sietses</i>	Dinsdag 10-11 (een groepje)

Maandag 10u-11u De Hoeksteen

<i>36 leerlingen verdeeld in zes groepjes, zes getuigen</i>		
Ooggetuige	Onderwerp	Locatie
<i>De heer Kuperus</i>	1e en 2e bombardement	Wilhelminabrug aan de stadskant
<i>De heer De Vries</i>	Mobilisatie, 1e bombardement, verzet en IJsfabriek	IJsfabriek Vette Knol
<i>De heer Van Swol</i>	Onderduik, joodse onderduik	Voor Ontmoetingskerk Zuiderboerenvaart
<i>Mevrouw Kahlman</i>	Oorlogswinter en babies uit Amsterdam	Sluis, kant Landje van Top

<i>De heer De Jong</i>	1e bombardement	Oostertuinstraat/hoek/Kromhoutstraat
<i>Mevrouw Messchaert</i>	Joodse onderduiker Maarten Prak	Zuiderkerksteeg

Groepje	Van werf naar eerste locatie	1e Ooggetuige	2e ooggetuige
Groepje 1	met <i>De heer Kuperus</i> Wilhelminabrug stadskant	<i>De heer Kuperus</i> Wilhelminabrug stadskant	<i>Mevrouw Messchaert</i> Zuiderkerksteeg
Groepje 2	met <i>De heer De Vries</i> IJsfabriek Vette Knol	<i>De heer De Vries</i> IJsfabriek Vette Knol	<i>De heer De Jong</i> Oostertuinstraat / Kromhoutstraat
Groepje 3	met <i>De heer Van Swol</i> Voor Ontmoetingskerk Zuiderboerenvaart	<i>De heer Van Swol</i> Voor Ontmoetingskerk Zuiderboerenvaart	<i>Mevrouw Kahlman</i> Sluis, kant Landje van Top
Groepje 4	met <i>Mevrouw Messchaert</i> Zuiderkerksteeg	<i>Mevrouw Messchaert</i> Zuiderkerksteeg	<i>De heer Kuperus</i> Wilhelminabrug stadskant
Groepje 5	met <i>De heer De Jong</i> Oostertuinstraat / Kromhoutstraat	<i>De heer De Jong</i> Oostertuinstraat / Kromhoutstraat	<i>De heer De Vries</i> IJsfabriek Vette Knol
Groepje 6	met <i>Mevrouw Kahlman</i> Sluis, kant Landje van Top	<i>Mevrouw Kahlman</i> Sluis, kant Landje van Top	<i>De heer Van Swol</i> Voor Ontmoetingskerk Zuiderboerenvaart

Dinsdag 10u-11u De Voorhof

36 leerlingen verdeeld in zeven groepjes, zeven getuigen

Ooggetuige	Onderwerp	Locatie
<i>De heer Kuperus</i>	1e en 2e bombardement	Wilhelminabrug aan de stadskant
<i>De heer De Vries</i>	Mobilisatie, 1e bombardement, verzet en IJsfabriek	IJsfabriek Vette Knol
<i>Mevrouw Messchaert</i>	Joodse onderduiker Maarten Prak	Zuiderkerksteeg
<i>Mevrouw Sietses</i>	2e bombardement, joden en bevrijding	Snouck van Loosenpark bij vlaggemast
<i>De heer Harlaar</i>	inkwartieren, politie heeft joodse onderduik	Schoolplein Tweemaster Raamstraat
<i>De heer Van der Deure</i>	meidagen, schepen op strekdam en in havenmond, vliegtuigen op ijs	Vuurtje of bovenop Drom*
<i>Mevrouw Harlaar</i>	2e bombardement	Bij Kat en Hondbrug Hoek Paktuinen/Vette Knol

Groepje	Van werf naar eerste locatie	1e Ooggetuige	2e ooggetuige
Groepje 1	met <i>De heer Kuperus</i> Wilhelminabrug stadskant	<i>De heer Kuperus</i> Wilhelminabrug stadskant	<i>Mevrouw Messchaert</i> Zuiderkerksteeg
Groepje 2	met <i>Mevrouw Messchaert</i> Zuiderkerksteeg	<i>Mevrouw Messchaert</i> Zuiderkerksteeg	<i>De heer Kuperus</i> Wilhelminabrug stadskant
Groepje 3	met <i>De heer De Vries</i> IJsfabriek Vette Knol	<i>De heer De Vries</i> IJsfabriek Vette Knol	<i>De heer Harlaar</i> Schoolplein Tweemaster Raamstraat
Groepje 4	met <i>Mevrouw Sietses</i> Snouck van Loosenpark bij vlaggemast	<i>Mevrouw Sietses</i> Snouck van Loosenpark bij vlaggemast	<i>De heer De Vries</i> IJsfabriek Vette Knol
Groepje 5	met <i>De heer Harlaar</i> Schoolplein Tweemaster Raamstraat	<i>De heer Harlaar</i> Schoolplein Tweemaster Raamstraat	<i>Mevrouw Harlaar</i> Bij Kat en Hondbrug Hoek Paktuinen/Vette Knol
Groepje 6	met <i>De heer Van der Deure</i> Vuurtje of bovenop Drom*	<i>De heer Van der Deure</i> Vuurtje of bovenop Drom*	<i>De heer Harlaar</i> Schoolplein Tweemaster Raamstraat
Groepje 7	met <i>Mevrouw Harlaar</i> Bij Kat en Hondbrug Hoek Paktuinen/Vette Knol	<i>Mevrouw Harlaar</i> Bij Kat en Hondbrug Hoek Paktuinen/Vette Knol	<i>De heer Van der Deure</i> Vuurtje of bovenop Drom*

Dinsdag 11u-12u Driespan Flosbeugel

22 leerlingen verdeeld in vier groepjes, vier getuigen

Ooggetuige	Onderwerp	Locatie
<i>De heer Schuit</i>	2e bombardement	Brugstraat/Havenweg
<i>Mevrouw Kahlman</i>	Oorlogswinter en babies uit Amsterdam	Sluis, kant Landje van Top
<i>De heer Harlaar</i>	inkwartieren, politie heeft joodse onderduik	Schoolplein Tweemaster Raamstraat
<i>Mevrouw Harlaar</i>	2e bombardement	Bij Kat en Hondbrug Hoek Paktuinen/Vette Knol

Groepje	Van werf naar eerste locatie	1e Ooggetuige	2e ooggetuige
Groepje 1	met <i>De heer Harlaar</i> Schoolplein	met <i>De heer Harlaar</i> Schoolplein	<i>Mevrouw Harlaar</i> Bij Kat en Hondbrug Hoek

	Tweemaster	Tweemaster	Paktuinen/Vette Knol
Groepje 2	<i>Mevrouw Harlaar</i> Bij Kat en Hondbrug Hoek Paktuinen/Vette Knol	<i>Mevrouw Harlaar</i> Bij Kat en Hondbrug Hoek Paktuinen/Vette Knol	<i>De heer Harlaar</i> Schoolplein Tweemaster Raamstraat
Groepje 3	<i>Mevrouw Kahlman</i> Sluis, kant Landje van Top	<i>Mevrouw Kahlman</i> Sluis, kant Landje van Top	<i>De heer Schuit</i> Brugstraat hoek Havenweg
Groepje 4	<i>met De heer Schuit</i> Brugstraat hoek Havenweg	<i>De heer Schuit</i> Brugstraat hoek Havenweg	<i>Mevrouw Kahlman</i> Sluis, kant Landje van Top

Dinsdag 14u-15u De Tweemaster

<i>16 leerlingen verdeeld in drie groepjes, drie getuigen</i>		
Ooggetuige	Onderwerp	Locatie
<i>De heer Schuit</i>	2e bombardement	Brugstraat/Havenweg
<i>Mevrouw Kahlman</i>	Oorlogswinter en babies uit Amsterdam	Sluis, kant Landje van Top
<i>De heer Van der Deure</i>	meidagen, schepen op strekdam en in havenmond, vliegtuigen op het ijs	Vuurtje of bovenop Drom*
<i>Mevrouw Kahlman</i>	Oorlogswinter en babies uit Amsterdam	Sluis, kant Landje van Top

Groepje	Van werf naar eerste locatie	1e Ooggetuige	2e ooggetuige
Groepje 1	<i>Mevrouw Kahlman</i> Sluis, kant Landje van Top	<i>Mevrouw Kahlman</i> Sluis, kant Landje van Top	<i>De heer Schuit</i> Brugstraat hoek Havenweg
Groepje 2	<i>met De heer Schuit</i> Brugstraat hoek Havenweg	<i>De heer Schuit</i> Brugstraat hoek Havenweg	<i>De heer Van der Deure</i> Vuurtje of bovenop Drom*
Groepje 3	<i>De heer Van der Deure</i> Vuurtje of bovenop Drom*	<i>De heer Van der Deure</i> Vuurtje of bovenop Drom*	<i>Mevrouw Kahlman</i> Sluis, kant Landje van Top

PROGRAMMAOVERZICHT

Op maandag 20 april en dinsdag 21 april is het afsluitende programma van het project *De stad en de oorlog, Enkhuizen in bezettingstijd*. Vier scholen met elk een groep leerlingen komen daarvoor naar de Scheepswerf aan de Paktuinen.

Overzicht programma kinderen (twee en half uur)

A Eerste uur (bv 9-10u)

Tijdens de introductie in de Scheepswerf horen ze eerst wat er gaat gebeuren. Dan bekijken ze op groot beeldscherm de documentaire met het verhaal van de bezettingstijd, verteld door flitsen uit de opgenomen interviews met ooggetuigen. Ze maken kennis met de ooggetuigen.

B Tweede uur (bv 10-11u)

Daarna gaan ze in kleine groepjes met begeleider en ooggetuige naar de eerste locatie. Nadat ze daar met de ooggetuige gesproken hebben, het verhaal hebben gehoord en vragen hebben gesteld, gaan ze naar een tweede ooggetuige op een andere locatie.

Met deze ooggetuige wandelen ze weer terug naar de Scheepswerf.

C Nog een half uur

Daar eindigt het programma met een enerverende kunstzinnige verwerking 'je huis wordt gebombardeerd'.

Tentoonstelling

Later in de maand wordt een tentoonstelling van werk van leerlingen gehouden in de Jeugdbibliotheek in De Bonte Veer (Koperwiekplein). Daar wordt ook de DVD met de documentaire met fragmenten uit de interviews met de ooggetuigen en oude foto's van de stad in oorlog vertoond.

Website: ooggetuigen.com

Indigomedia heeft een apart adres voor de website van het project geopend: ooggetuigen.com.

Daarop foto's verkorte teksten uit het Leesboek, fragmenten van ooggetuigen, de oude kaart van Enkhuizen, filmpjes en foto's van de twee dagen met ooggetuigen op locatie en werk van leerlingen.

4 Ooggetuigen schooljaar 2008-2009

Mevrouw A.Beekhuis-Van der Molen is helaas inmiddels overleden.

De heer D.v.d. Deure
Zuiderboerenvaart 29
1601 CC Enkhuizen

De heer W.van Zwol
Kwakershof 2
1601 AT Enkhuizen

De heer A.H.de Jong
Denenburg 18
1601 GX Enkhuizen

Mevrouw G.Wijsenbach-Kornalijslijper
Oranjestraat 20
1601 BD Enkhuizen

Mevrouw G.Sietses-Van Leeuwen
Spijtbroeksburgwal 2
1601 BE Enkhuizen

De heer H.Kuperus
Gerard Stapelstraat 16
1602 TC Enkhuizen

De heer P.J. de Vries
Dorpsweg 68
1697 KD Schellinkhout

Mevrouw S.Messchaert-Heering
Verlaat 33
1601 JW Enkhuizen

De heer en mevrouw J.Harlaar
Dirk Wierengastraat 73
1602 TM Enkhuizen

Mevrouw A.Kahlman-Veenstra
Nanne Sluisstraat 38
1601 SC Enkhuizen

De heer C.Schuijt
Remmerdal 28
1749 JM Warmenhuizen

Mevrouw H. Hortulanus-Selst
Woonzorgcentrum Overvest
Lijsterbesstraat 4
1602 SE Enkhuizen

5 Nederland in bezettingstijd

Achtergrondinformatie voor leerkrachten

Idzard van Manen

Intro

Nederlanders die op vrijdag 10 mei 1940 's ochtends de radio aanzetten, hoorden koningin Wilhelmina spreken: 'Mijn volk, nadat ons land met angstvallende nauwgezetheid al deze maanden een stipte neutraliteit had in acht genomen en terwijl het geen ander voornemen had dan deze houding streng en consequent vol te houden, is in de afgelopen nacht door de Duitse weermacht zonder de minste waarschuwing een plotselinge aanval op ons gebied gedaan. Dit niettegenstaande de plechtige toezegging dat de neutraliteit van ons land zou worden ontzien, zolang wij haar zelf handhaafden'. Ons land betrokken was betrokken geraakt bij de Tweede Wereldoorlog. Vijf jaar lang zouden de Duitsers het hier voor het zeggen hebben.

Waar gaat het over?

De Duitse bezetting van Nederland wordt door veel mensen als één van de meest belangrijke periodes uit onze geschiedenis gezien. Hoe raakte Nederland betrokken bij de oorlog? Hoe leefden de mensen in Nederland tijdens de Duitse bezetting? Welke gevolgen had de oorlogstijd voor de joden in Nederland en hoe liep de oorlog voor Nederland af?

Hoe raakte Nederland betrokken bij de oorlog?

Meer dan honderd jaar lang was Nederland niet in een Europese oorlog verwickeld geweest. In de Eerste Wereldoorlog was het gelukt neutraal te blijven, al was dat meer geluk dan wijsheid. De Duitsers besloten toen om Limburg heen te trekken bij hun aanval op België. Dankzij die decennia lange neutraliteit was er weinig geld besteed aan de landsverdediging. Zo hadden we in Nederland geen enkele moderne tank en schoot de Nederlandse soldaat met een geweer waarvan het model uit 1895 kwam! Bij de Duitse aanval op Nederland werden er zelfs wapens uit het Legermuseum in Delft gehaald! Bovendien was het Nederlandse leger slecht getraind. Kortom, Nederland was niet goed voorbereid op een oorlog.

Op 10 mei 1940 viel Duitsland Nederland binnen. De Duitsers waren uit op een snelle overwinning en het gevangen nemen van de koninklijke familie en de regering. Hun Blitzkrieg met tanks, vliegtuigen en parachutisten, moest hiervoor zorgen. Hoewel het Nederlandse leger slecht bewapend en getraind was, hield het langer stand dan de Duitsers hadden gedacht. Na een paar dagen waren Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en Zeeland nog grotendeels in Nederlandse handen. Nazi-Duitsland schakelde over op een andere tactiek en eiste op 14 mei 1940 de volledige overgave, anders zou Rotterdam gebombardeerd worden. Hoewel het ultimatum nog niet verstreken was, waren Duitse bommenwerpers al op weg naar de Nederlandse havenstad. Om half twee in de middag wierpen zij hun bommen af. Er ontstond grote paniek. Veel mensen vluchtten een schuilkelder in, gingen plat op de grond liggen of drukten zich tegen grote gebouwen. Op honderden plaatsen brak brand uit, aangewakkerd door de harde

wind. Rotterdam stond in brand. Ongeveer 900 Rotterdammers overleefden het bombardement niet en 78.000 mensen hadden geen huis meer. De Duitsers dreigden hetzelfde te doen met Utrecht, Den Haag en Amsterdam. Generaal Winkelman, opperbevelhebber van het Nederlandse leger, kon niets anders doen dan zich over te geven. Dat gebeurde op 15 mei 1940. De Nederlandse regering en koninklijke familie waren toen al gevlucht naar Londen.

Leven in bezettingstijd

Na de overgave kreeg Nederland te maken met een Duitse **bezetting**. Het Duitse leger vanaf dat moment het bestuur. De Duitsers toonden zich in eerste instantie milde overwinnaars. Wij werden beschouwd als een broedervolk en hoefden daarom niet met harde hand te worden bestuurd.

‘Wij komen hier niet om een volkskarakter in het nauw te brengen en te vernielen en om aan een land de vrijheid te ontnemen. Wij zullen dit land en zijn bevolking noch imperialistisch in het nauw drijven, noch aan dit land en zijn volk onze politieke overtuiging opdringen.’, sprak de Oostenrijker Arthur Seyss-Inquart op 29 mei 1940 in de Ridderzaal in Den Haag bij zijn benoeming als ‘Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied’. Hij werd de belangrijkste bestuurder en kreeg alle bevoegdheden van regering en parlement in handen. Seyss-Inquart was niet populair bij de Nederlandse bevolking. Spottend noemden veel mensen hem ‘zes-en-een-kwart’. Hiermee doelden ze op het feit dat hij mank liep als gevolg van een ski-ongeluk.

De Rijkscommissaris had de opdracht om het gewone leven in Nederland zoveel mogelijk door te laten gaan. Wèl werden in 1941 alle politieke partijen verboden. De enige uitzondering hierop was de Nationaal Socialistische Beweging (**NSB**). Deze Nederlandse ‘nazi-partij’ was in 1931 opgericht door Anton Mussert. Voor de Duitse bezetting had de NSB weinig tot geen invloed gehad in de Nederlandse politiek. Maar nu rook Mussert zijn kans. Seyss-Inquart liet NSB’ers allerlei hand- en spandiensten verrichten. Een aantal van hen kon zo burgemeester worden. Dat was samenwerken met de vijand oftewel **collaboratie**. Hij probeerde de Nederlandse bevolking geleidelijk voor de ideeën van nationaalsocialisme te winnen. De samenleving moest ook nationaalsocialistisch worden ingericht en Duitsland moest zoveel mogelijk profiteren van de Nederlandse economie.

Hoe functioneerde de Nederlandse economie?

De Nederlandse economie viel ongeschonden in Duitse handen. De inval had, behalve in Rotterdam, weinig grote schade aangericht. De werkloosheid was echter nog wel steeds hoog, in de zomer van 1940 wel 26%! De Duitsers probeerden hier snel een einde aan te maken. Er kwamen veel Duitse orders voor de Nederlandse bedrijven. De werkloosheid verdween en de mensen waren tevreden.

Toch was niet alles positief. De bezetter had veel arbeidskrachten nodig om de eigen oorlogseconomie draaiende te houden. Eerst werden arbeiders met reclamecampagnes naar Duitsland gelokt. Toen dit geen succes had, werden mannen gedwongen om in Duitsland te gaan werken. Tussen de 600.000 en 700.000 Nederlanders deden dit, meestal onvrijwillig. Honderdduizenden mensen besloten voor deze dwangarbeid onder te duiken. Naarmate de oorlog vorderde ging het economisch slechter. Veel producten waren nog slechts op de bon of

helemaal niet meer verkrijgbaar. Ook begonnen de Duitsers producten op te eisen zonder te betalen.

Hoe reageerden de mensen op de Duitse bezetting?

Het gewone leven zoveel mogelijk door laten gaan. Hitlers opdracht aan Seyss-Inquart was duidelijk. In de eerste jaren van de oorlog gebeurde dat ook. Duitse soldaten gedroegen zich voorbeeldig, voetbalwedstrijden werden gespeeld en mensen gingen weer aan het werk. Veel mensen probeerden zich zo goed mogelijk aan te passen aan de nieuwe situatie, al waren ze het in hun hart dan misschien niet altijd eens met de bezetting. Dit wordt ook wel **accomodatie** genoemd. Een goed voorbeeld hiervan was de ondertekening van de Ariërverklaring. Nederlandse ambtenaren moesten in het najaar van 1940 een verklaring ondertekenen, waaruit bleek dat ze van 'Arische' afkomst waren en geen joodse voorouders hadden. Wie deze verklaring niet tekende, kreeg ontslag. Meer dan tweehonderdduizend ambtenaren tekenden deze verklaring. Slechts acht weigerden.

De Duitse propaganda had in ons land niet de gewenste uitwerking. Desondanks was er geen massaal verzet tegen de Duitse bezetting. Dat kwam pas in de loop van de oorlog. Dat varieerde van het niet meewerken aan Duitse regels, het vervalsen van de verplichte persoonsbewijzen, het meedoen aan een staking tot het helpen van onderduikers en plegen van aanslagen op de bezetter.

Welke gevolgen had de bezetting voor de joden?

Hoewel het gewone leven zoveel mogelijk door moest gaan, werd al snel duidelijk dat dit niet gold voor de joden. Joden mochten hun beroep niet meer uitoefenen, kregen een reisverbod, moesten hun fietsen inleveren, mochten geen bioscopen of theaters meer bezoeken en niet meer in parken wandelen. Stap voor stap werden de joden gediscrimineerd en buiten gesloten. In januari 1941 moesten alle joden zich laten registreren. In het voor iedere Nederlander verplichte persoonsbewijs kwam bij hen een grote 'J' te staan. Begin mei 1942 was ook op straat te zien wie jood was. Iedere jood moest vanaf dat moment namelijk de zogenaamde jodenster dragen. Een gele ster, die duidelijk op alle kledingstukken moest worden aangebracht. De meeste joden gaven gehoor aan deze eisen van de Duitsers. Weinigen zagen wat er werkelijk aan de hand was. De Duitsers troffen de laatste voorbereidingen voor de deportaties van de joden.

Waarom werden er joden naar Westerbork gebracht?

In de vroege ochtend van 15 juli 1942 vertrok vanaf een klein station in het Drentse Hooghalen een lange trein met daarin 1137 joodse mannen, vrouwen en kinderen. Geen van hen wist waar ze naartoe zouden worden gebracht. Een aantal dagen eerder hadden ze een oproep gehad om naar kamp Westerbork te komen. Dit kamp was in de jaren dertig opgezet om joodse vluchtelingen vanuit Duitsland op te vangen. Nu zou het volgens de nazi's de verzamelplaats zijn om de joden 'tewerk te stellen in het Oosten'. In werkelijkheid werden de joden vervoerd naar het concentratiekamp Auschwitz. Daar zouden ze worden vergast. Hitler had immers al eerder laten weten dat hij de joden wilde uitroeien. Nu bracht hij deze ideeën in de praktijk. Kamp Westerbork zou worden gebruikt als doorvoerkamp naar allerlei concentratiekampen in Oost-Europa. Anne Frank

belandde ook in Westerbork, omdat haar gezin verraden was op hun onderduikadres in Amsterdam. In augustus 1944 werden ze door de Duitsers gearresteerd. Via Auschwitz kwam ze terecht in het concentratiekamp Bergen-Belsen. Daar overleed ze in maart 1945 op 15-jarige leeftijd.

Waarom zijn er zoveel joden uit Nederland vermoord door de nazi's?

In totaal werden er vanuit Westerbork 107.000 mensen gedeporteerd. Slechts 5450 keerden levend terug. Het grootste deel van de Nederlandse joden werd dus uitgeroeid. In andere bezette gebieden van West-Europa overleefden er naar verhouding meer joden. Dat had een aantal redenen. Zo was er in Nederland sprake van een goed administratiesysteem. De Duitse bezetter kon zeer gemakkelijk achter de namen en adressen komen van de joodse Nederlanders. Verder bleven de meeste Nederlanders passief en lieten de jacht op de joden over zich heen komen. Het enige echte grote verzet was de **Februaristaking**. Op 25 en 26 februari 1941 staakten duizenden mensen in Amsterdam en omgeving tegen oppakken en afvoeren van joden. De Duitsers waren volledig verrast. Maar eenmaal bijgekomen van de schrik, grepen ze hard in. Er vielen doden en de staking werd gebroken. Van massaal verzet was geen sprake meer.

Hoe verliep het laatste oorlogsjaar?

Na D-Day verwachtte iedereen in Nederland dat de bevrijding snel zou komen. Dat viel echter tegen. Het duurde twee maanden voordat de geallieerde soldaten grote terreinwinst in Frankrijk boekten. Maar vanaf dat moment ging het snel. Op 4 september 1944 werd Antwerpen bevrijd en het gerucht ging dat de Britten en Amerikanen nu elk moment Nederland konden binnentrekken. Er waren zelfs mensen die beweerden dat Breda al bevrijd was. Op dinsdag 5 september 1944 stonden zodoende overal in Nederland mensen met Engelse en Amerikaanse vlaggen langs de kant van de weg om de bevrijders te verwelkomen. Duitsers en NSB-ers sloegen op de vlucht. De werkelijkheid was echter anders. De geallieerde legers stopten bij de Nederlandse grens, omdat de bevoorrading van de troepen de snelle opmars niet had kunnen bijhouden. Er was te vroeg gejuicht. Deze gebeurtenis zou de geschiedenis ingaan als **Dolle Dinsdag**.

Toch zou voor het zuiden van Nederland de bevrijding niet lang meer op zich laten wachten. Op 12 september 1944 trokken de Amerikanen Zuid-Limburg binnen en werden de eerste Nederlandse gemeenten bevrijd. Maastricht was vervolgens op 14 september de eerste Nederlandse stad die werd bevrijd. De rest van Limburg, Brabant en Zeeland werden in de loop van 1944 bevrijd. Koningin Wilhelmina wilde daarna zo snel mogelijk terugkeren naar 'haar' Nederland. Op 13 maart 1945 zette ze weer voet op Nederlandse bodem.

Wat waren de gevolgen van de Slag om Arnhem?

Op 17 september 1944 deelde de verzetszender Radio Oranje vanuit Londen mee dat er massale geallieerde luchtlandingen waren uitgevoerd in de omgeving van Arnhem. De mensen in het nog bezette deel van Nederland raakten opgetogen. Hun bevrijding zou nu ook snel komen, zo dachten ze. Het liep echter anders. De **Slag om Arnhem** mislukte. De Duitsers sloegen de geallieerde aanval af en grepen hard in. Voedseltransporten werden beperkt, zodat de mensen in de grote steden nauwelijks nog te eten hadden. Om niet te sterven van de honger, werden

hongertochten ondernomen naar het platteland en aten mensen zelfs bloembollen en suikerbieten. Deze **Hongerwinter** eiste het leven van ongeveer 20.000 mensen.

Vanaf eind maart begonnen de geallieerden aan een nieuw offensief. Noord- en Oost-Nederland werden bevrijd en op 5 mei 1945 tekenden de Duitsers in Wageningen de overgave. De oorlog in Nederland was voorbij! De spanning van vijf jaar bezetting ontladde zich in een uitbarsting van vreugde. Er was echter niet alleen sprake van vreugde. Ook volkswoede stak de kop op. NSB-ers werden opgepakt en gevangenen gezet. Verder werden vrouwen die met Duitsers verkeerden hadden gehad uitgescholden voor 'moffenhoer' en op straat kaalgeknipt, terwijl iedereen toekeek.

Slot

We zagen dat Nederland graag neutraal was gebleven in de oorlog. In de praktijk kwam hier weinig van terecht, want met een snelle Blitzkrieg werd ons land vijf jaar lang bezet. De Duitsers wilden het gewone leven zoveel mogelijk door laten gaan. Het gevolg was dat de meeste Nederlanders aanpasten aan de nieuwe situatie. Er was weinig sprake van verzet. Naarmate de oorlog vorderde, gedroegen de Duitsers zich minder vriendelijk. Met name tegen de joden werd hard opgetreden en velen zijn weggevoerd naar concentratiekampen. De oorlog eindigde uiteindelijk op 5 mei 1945.